

Prof. dr Sladana JOVANOVIĆ
Pravni fakultet „Union”
u Beogradu

Pregledni članak
UDK: 343.54/.55 ; 343.62 ; 343.211.6(497.11)
Primljeno: 24. septembar 2012. god.

NASILJE U PORODICI U SRBIJI: UČINIOCI, ŽRTVE I DRUŠTVENA REAKCIJA¹

Rad je posvećen karakteristikama učinilaca i žrtava ovog krivičnog dela, specifičnostima konteksa u kome se dešava ova vrsta nasilja i društvene reakcije na njega. Kao ilustracija korišćeni su rezultati najnovijih istraživanja (kriminološke i viktimološke dimenzije pojave, kao i pravosudne prakse) sprovedena u Srbiji i svetu. Kao najrizičnija prepoznata je partnerska relacija (u kojoj su najčešće žrtve žene), ali je konstatovan i porast nasilja koja vrše deca prema roditeljima, kao i zanemarenost starih kao žrtava nasilja. Predstavljene su i najvažnije karakteristike aktuelnog društvenog (pravnog) odgovora na nasilje u porodici, sa ukazivanjem na nedostatke i mogućnosti unapređenja.

Ključne reči: nasilje u porodici, partnersko nasilje, nasilje nad ženama, društvena reakcija.

1. Uvod

Nasilje u porodici je u Srbiji i okruženju, aktuelna tema tek u poslednjih petnaestak godina. Zanimanje za ovaj problem (na sreću) ne prestaje, te se iznalaze

¹ Pisanje ovog teksta je rezultat rada autorke na projektu Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja „Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije”, br. 47011, koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije. Rukovodilac projekta je prof. dr Vladan Joldžić.

sve bolja (pravna) rešenja, dok primena postojećih u praksi postaje efikasnija. Raduju i brojna istraživanja koja se sprovode na ovu temu, jer i njihovi rezultati doprinose inoviranju odgovora na ovaj oblik nasilja. I dalje su u fokusu interesovanja žene, te se pod nasiljem u porodici najčešće i misli na nasilje nad ženama. Sama inkriminacija nasilja u porodici jeste kreirana i uneta u srpsko zakonodavstvo (2002. godine)² pod uticajem prevashodno ženskog pokreta u Srbiji (a isti ima izuzetnog uticaja na usavršavanje samog sistema zaštite). I kada se pogledaju relevantni međunarodni dokumenti, uočava se da se ovaj problem prepoznaje kao najalarmantniji kada su u pitanju žene. Tako se nasilje u porodici posmatra kao najrasprostranjeniji (i najopasniji) oblik nasilja nad ženama (rodno zasnovanog nasilja) i smešta se u okvire šireg koncepta kršenja ljudskih prava žena i njihove diskriminacije (i to one najopasnije, skrivene – strukturalne ili systemske³). Neophodno je istaći da su uz žene, deca najčešće prepoznata kao žrtve, ali nijedan dokument koji se bavi pravima dece ili zaštitom dece od nasilja ne ističe u prvi plan nasilje u porodici⁴, kao što je slučaj sa dokumentima koji se bave nasiljem nad ženama. Istina, nedavno je Savet Evrope usvojio preporuku koja se odnosi na decu koja su svedoci nasilja u porodici i koja zahteva da se o njima vodi računa kao o „sekundarnim žrtvama“⁵.

Oni koji su još uvek zaboravljeni jesu stari, pa se može reći da je interesovanje za ovaj problem tek u začetku i na međunarodnom i na nacionalnom nivou. Tako je Organizacija ujedinjenih nacija na Drugoj svetskoj skupštini o starenju, održanoj od 8–12. aprila 2002. u Madridu, usvojila Političku deklaraciju i Međunarodni plan akcije o starenju, a oni zahtevaju urgentnu akciju po pitanju zlostavljanja starih.⁶ Međunar-

2 Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakona, „Službeni glasnik RS“, br. 10/2002.

3 Strukturalna diskriminacija se odnosi na politiku institucija dominantne rasne ili etničke ili rodne grupe i ponašanje pojedinaca koji primenjuju politiku i kontrolišu institucije, koji su u nameri rasno ili etnički ili rodno neutralni, ali za rezultat imaju različit i/ili štetan tretman manjinskih rasnih ili etničkih ili rodnih grupa. O diskriminaciji: F. L. Pincus, „Discrimination comes in many forms: individual, institutional, and structural“, u: M., Adams, W., Blumenfeld, R., Castaneda i dr., *Readings for Diversity and Social Justice*, Routledge, New York, 2000, str. 31–35.

4 Nasilje nad decom u okvirima porodice se razmatra u okviru dečjih prava i zaštite dece uopšte. Pored najvažnijeg dokumenta – Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta iz 1989, pomenimo i Svetsku deklaraciju o preživljavanju, zaštiti i razvoju dece (1990), Konvencija Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja (2007.), Preporuka 1666(2004) o zabrani telesnog kažnjavanja dece, Preporuka 1778(2007) „Deca žrtve: ukidanje svih oblika nasilja, eksploatacije i zloupotrebe“.

5 Recommendation 1905(2010) Children who Witness Domestic Violence, <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta10/EREC1905.htm>

6 Political Declaration on Ageing : <http://www.globalaging.org/waa2/documents/politicaldeclaration.htm>; International Plan of Action on ageing:

http://www.globalaging.org/waa2/documents/international_plan2002.doc

Iste godine je u Torontu doneta Deklaracija o globalnoj prevenciji zlostavljanja starih (Toronto

odna mreža za prevenciju zlostavljanja starih⁷ je 2006. godine proglasila 15. jun za Svetski dan protiv zlostavljanja starih, a iste godine je Vlada Srbije (u skladu sa međunarodnim zahtevima) usvojila Strategiju o starenju (u kojoj je jedan od ciljeva sprečavanje i suzbijanje zlostavljanja starih).⁸

Da je nasilje nad ženama u porodici na prvom mestu kada je reč o nasilju u porodici (ali i o nasilju nad ženama uopšte), kao i da je u pitanju problem za čije se (mukotrpno) rešavanje intenzivira interesovanje na međunarodnom nivou, govori i nova konvencija Saveta Evrope, Konvencija o sprečavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici⁹, koja je od 11. maja 2011. otvorena za potpisivanje. Ipak, u samom ovom aktu naziru se koraci ka otvaranju prostora za glasove koji tvrde da se pažnja mora obratiti i na muškarce koji takođe trpe nasilje u partnerskim vezama (o čemu se ne govori ili se govori nedovoljno)¹⁰. Naime, u preambuli Konvencije stoji da „nasilje u porodici disproporcionalno pogađa žene, ali da žrtve ovog oblika nasilja mogu biti i muškarci“, kao i da „su žene u većem riziku od rodno zasnovanog nasilja nego muškarci“. Mesec dana ranije, Vlada Srbije je usvojila Nacionalnu strategiju za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima¹¹. Akcenat je isključivo na ženama i nasilju u privatnoj sferi (za razliku od Konvencije koja govori o nasilju nad ženama uopšte, a u sferi nasilja u porodici i partnerskim odnosima, otvara prostor i za muškarce žrtve).

Imajući sve u vidu, čini se da je teško osporiti da je nasilje uopšte (i danas) kako kaže Gilligan, prvenstveno muški posao¹², dok su žene (u porodici) privilego-

Declaration on Global Prevention of Elder Abuse,

http://www.inpea.net/images/TorontoDeclaration_English.pdf

7 INPEA (International Network for the Prevention of Elder Abuse) je nevladina organizacija osnovna 1997. godine. Vidi: <http://www.inpea.net/home.html>

8 Vlada Republike Srbije, Nacionalna strategija o starenju, „Službeni glasnik RS“, br. 76/2006.

9 Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence, CETS No. 210. Potpisana je (11. 5. 2011.) od strane Austrije, Finske, Francuske, Nemačke, Grčke, Islanda, Luksemburga, Portugala, Crne Gore, Slovačke, Španije, Švedske i Turske. Dostupno na:

<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=210&CM=1&CL=ENG>

10 U Srbiji na ovaj problem (nasilja nad muškarcima u porodici) ukazuju Đ., Ignjatović (Kriminologija, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2010., str. 108.) i B., Knežić („Muškarci – žrtve nasilja u porodici“, *Pravni život*, 10/2010, str. 217–226.).

11 Vlada RS, Nacionalna strategija za sprečavanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima, http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678

12 J. Gilligan, *Violence*, Vintage Books, New York, 1997, str. 16; R., Kovačević, B., Kecman, „Ličnost i nasilnički kriminalitet“, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, br. 3, 2007, str. 151-168.

vani objekti muške agresije¹³ i da je opravdano što se u kreiranju odgovora na nasilje u porodici na prvo mesto stavljaju žene.

2. Rasprostranjenost nasilja u porodici i karakteristike učinilaca i žrtava

2.1. Situacija u svetu

U svetskim razmerama, podaci o nasilju u porodici, odnosno pojedinim njegovim oblicima, datiraju od 2002. godine. Reč je o istraživanju Svetske zdravstvene organizacije¹⁴ koja je prezentovala podatak (baziran na 48 istraživačkih studija širom sveta) da je 10-69% žena prijavilo fizičko nasilje od strane muža ili partnera u toku života. Takođe, fizičko nasilje je najčešće kombinovano sa psihološkim, a u rasponu od 30% do 50% slučajeva prisutno je i seksualno nasilje. Od ukupnog broja ubijenih žena, 40-70% biva ubijeno od strane partnera.¹⁵

Oko 57 000 dece u 2000. godini je ubijeno, a najveća stopa ubistva je bila kod dece starosti do četiri godine. Što se tiče seksualnog zlostavljanja, 20% žena i 5-10% muškaraca bili su žrtve zlostavljanja u detinjstvu. Dečaci su češće žrtve fizičkog nasilja, a devojčice su u riziku od infanticida, seksualnog zlostavljanja, prinude na prostituciju, obrazovnog i nutritivnog zanemarivanja. Prema nekim studijama, od ¼ do ½ slučajeva dece koja su preživela nasilje, jeste brutalno prebijeno, šutirano ili vezivano od strane roditelja¹⁶. Prema podacima OUN, oko 50-75% ubijene dece mlade od 10 godina ubijeno je od strane nekog člana porodice¹⁷. Šokirajući podatak da u visokorazvijenim zemljama roditelji ubiju više dece nego tuberkuloza, dečja paraliza, boginje i dijabetes zajedno!¹⁸ A tu je i zastrašujući zaključak da decu ni od koga ne treba toliko štiti koliko od njihovih roditelja!¹⁹

13 M., Kaufman, „The Construction of Masculinity and the Triad of Men’s Violence“, u: J., Schiffman, L. O’Toole (ur.) *Gender Violence: Interdisciplinary Perspectives*, New York University Press, New York, 1997, str. 40.

14 WHO, *World Report on Violence and Health*, Geneve, 2002, http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/index.html

15 WHO, „Facts on Intimate Partner Violence“, http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/factsheets/en/ipvfacts.pdf

16 WHO, „Facts on Child Abuse and Neglect“, http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/factsheets/en/childabuse-facts.pdf

17 United Nations Secretary-General’s Study on Violence against Children website: *Violence against children in the home and family*, 2006, str. 8, <http://www.violencestudy.org/r27>

18 Podatak Unije za zaštitu detinjstva, prema: N., Banjanin-Đuričić, *Udarac po duši: sociološka studija zlostavljanja dece u porodici*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Jugoslovenski centar za prava deteta, Beograd, 1998, str. 11.

19 N., Banjanin-Đuričić, op. cit., str. 12.

Podaci o zlostavljanju starih u porodici su veoma oskudni i ne odražavaju pravu sliku stvari. Prema nekim studijama između 4% i 6% populacije starih (starosti iznad 65 godina) trpi neki oblik nasilja u porodičnom domu.²⁰

Svetska zdravstvena organizacija je sprovela i istraživanje novijeg datuma u odnosu na pomenuto, ali se ono odnosilo na manji broj zemalja (10) s tim što je među njima bila i Srbija (tada u okvirima Državne zajednice Srbija i Crna Gora)²¹. I u ovom istraživanju je u fokusu bilo nasilje (fizičko i seksualno) muškarca nad ženom u partnerskoj relaciji. Prisustvo ovog oblika nasilja kretalo se u rasponu od 15% do 71%. Interesantno je i to da je najmanje prisustvo nasilja u poslednjih godinu dana prisutno kod žena iz Japana i Srbije i Crne Gore (4%), dok je u Etiopiji taj udeo 54%.

Pažnje vredan je i podatak koji iznosi Savet Evrope: svaka peta žena jeste žrtva nasilja, sa procenama da u Evropi više žena (starosti između 16. i 44. godine) umre ili bude ozbiljno povređeno svake godine zbog nasilja u porodici nego zbog raka ili saobraćajnih nesreća²². Ista organizacija nije zanemarila ni muškarce i nasilje koje oni trpe u porodici. Savet Evrope je, u okviru svojih aktivnosti na ostvarenju jednakosti muškaraca i žena i suzbijanju nasilja u porodici, jednu konferenciju posvetio upravo nasilju nad muškarcima. Prezentovani su radovi bazirani na istraživanjima nasilja nad muškarcima u porodici u pojedinim zemljama. Rezultati nemačkog istraživanja su dovoljni za ilustraciju ovog problema. Većina muškaraca je trpela nasilje u porodici u „dečjem“ dobu, dok u manjem procentu prijavljuju nasilje koje trpe od svojih partnerki. Ako i prijavljuju, to je češće psihološko nasilje s elementima proganjanja i kontrole. Razlika između ženskog i muškog nasilja u partnerskoj vezi se slikovito opisuje kao epizodno partnersko nasilje nasuprot patrijarhalnom terorisanju.²³

2.2. Situacija u Srbiji

Rezultati najnovijih istraživanja u Srbiji daju sličnu (sumornu) sliku visoke stope nasilja u porodici. Istraživanja su prevashodno okrenuta merenju nasilja nad ženama. Tako su 2010. godine objavljeni rezultati dva velika istraživanja sprovede-

20 WHO, Abuse of the Elderly, http://www.who.int/violence_injury_prevention, 2002, str. 1.

21 Istraživanje je sprovedeno i u Bangladešu, Brazilu, Etiopiji, Japanu, Peruu, Namibiji, Samoi, Tajlandu i Ujedinjenoj Republici Tanzaniji. Vidi: WHO, Multy-Country Study on Women's Health and Domestic Violence against Women, 2005, http://www.who.int/gender/violence/who_multi-country_study/summary_report/chapter2/en/index.html

22 Recommendation 1450 (2000) on Violence against Women in Europe, <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta00/EREC1450.htm>

23 H. J., Lenz, R., Puchert, „Violence within the family: men as victims“ u: Council of Europe, Violence within the family: the place and role of men, 2005, str. 17–26.

na na teritoriji Centralne Srbije²⁴ i Vojvodine²⁵. Prvo je sprovedeno na reprezentativnom uzorku od 2500 žena, starosti od 18 do 75 godina i pokazuje da je nasilje u poslednjih godinu dana (u odnosu na trenutak intervjuisanja) prisutno u 37,5% slučajeva, dok je 54,2% žena iskusilo neki oblik nasilja u toku života. Na prvom mestu je psihološko nasilje, na drugom su fizičko i ekonomsko, dok je najređe prijavljivano prisustvo seksualnog nasilja (mada se smatra da je njegov udeo znatno veći, jer su žene nerado odgovarale na pitanja vezana za seksualna iskustva, te se smatra da su prijavljene najdrastičnije forme ove vrste nasilja). Psihološko nasilje je često prijavljivano kao jedina forma preživljenog nasilja, dok su ostale najčešće bile „nesamostalne“ forme, kombinovane sa drugim vrstama nasilja (najčešća kombinacija je fizičkog i psihičkog nasilja)²⁶. Naravno podatke, o prevalenciji nasilja (i u slučaju drugih rezultata istraživanja) treba shvatiti kao sigurnu donju granicu o rasprostranjenosti pojave²⁷. Nasilju su izložene žene svih starosnih kategorija, regiona i tipova nasilja, žene iz svih obrazovnih kategorija, društvenih slojeva i različitih porodičnih statusa. Ipak, izloženi su i psihičkom (42,3%) i fizičkom nasilju (20,9%) mlađe žene (starosti od 18–24 godine), dok je iskustvo braka značajan prediktor ekonomskog, fizičkog i seksualnog nasilja. U grupi učinilaca dominiraju muškarci, partneri (bračni ili vanbračni, aktuelni ili bivši), ali su pristupni i roditelji, drugi krvni srodnici i srodnici partnera. Žene koje žive u srednjim i velikim domaćinstvima izložene su većem riziku od višestrukog nasilja od strane članova iz porodice porekla, partnera i njegove porodice, pa i sopstvene dece²⁸. Kada su u pitanju teži oblici nasilja, učinioci su isključivo muškarci, sa povećanim učešćem bivših partnera²⁹. Interesantno je i to da sinovi zauzimaju prvo mesto kada je u pitanju ekonomsko nasilje (odmah posle partnera), dok kod drugih oblika nasilja nemaju značajnu ulogu. Reč je o sinovima koji imaju problem sa alkoholom i drogom, odnosno nedostatkom sredstava za njihovu kupovinu³⁰.

Interesantan je i nalaz da materijalna deprivacija povećava skoro dva puta šanse da se u domaćinstvu javi nasilje nad ženama³¹. Dalje, kao značajni prediktori nasilja nad ženama pojavljuju se vrednosne orijentacije njihovih partnera (dvostruko veću šansu da budu viktimizovane nasiljem imaju žene čiji partneri

24 M., Babović, K., Ginić, O., Vuković, *Mapiranje porodičnog nasilja prema ženama u Centralnoj Srbiji*, Projekat „Borba protiv seksualnog i rodno zasnovanog nasilja“, Uprava za rodnu ravnopravnost, Ministarstvo rada i socijalne politike, Beograd, 2010.

25 V., Nikolić-Ristanović (ur.), *Nasilje u porodici u Vojvodini*, Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova, Novi Sad, 2010.

26 M., Babović, K., Ginić, O., Vuković, op. cit., str. 50.

27 Ibid., str. 91.

28 Ibid., str. 72.

29 Ibid., str. 58.

30 Ibid., str. 52.

31 Ibid., str. 63-64.

pokazuju „čistu“ patrijarhalnu orijentaciju, u odnosu na žene sa „liberalnim“ partnerima)³². Interesantno je i to da su dva povoda za sukobe u porodici ista kod žena koje jesu i onih koje nisu izložene nasilju: novac i kućni poslovi, s tim što se kod žena izloženih nasilju javljaju optužbe da kućni poslovi nisu dobro obavljani ili ljubomorne optužbe. Takođe, upotreba alkohola ili droge od strane pojedinih članova domaćinstva jesu razlog ili pojačivač sukoba, ali i važni faktori nasilja nad ženama. Naime, porodični problemi i rizična ponašanja, više nego bilo koje druge determinante povećavaju rizike od nasilja³³.

Istraživanje nasilja u porodici (prema ženama, takođe) u Vojvodini daje slične rezultate. Više od pola, tj. 56,2% ispitanica je doživelo neki oblik nasilja u toku života (nakon punoletstva), a nasilnik je najčešće muškarac (u 93,4% slučajeva). Svaka druga žena doživljava ili je doživela psihičko nasilje, svaka treća je preživela fizičko nasilje, a u 9,1% slučajeva je konstatovano seksualno nasilje u porodici. Novina u ovom istraživanju jeste izdvajanje proganjanja kao posebnog oblika nasilja kome je bilo izloženo 18,6% žena³⁴. Nasilnik je najčešće bio partner (aktuelni ili bivši): u 49,2% slučajeva psihičkog nasilja, 64% fizičkog nasilja, 88,4% pretnji oružjem, 75,1% napada oružjem, 89,4% seksualnog nasilja i 80,5% proganjanja ispitanice³⁵. I ovo istraživanje pokazuje da su ključni faktori koji povećavaju rizik od nasilja, odnosno umanjuju zaštićenost od njega faktori koji su povezani sa porodičnom, stambenom i materijalnom situacijom, uključujući tu i odnos ekonomske moći između nasilnika i žrtve. Rizici povezani sa višečlanim porodicama obično se javljaju u kombinaciji sa lošom materijalnom i stambenom situacijom. Nacionalna pripadnost (u slučaju ispitanica Romkinja) se pokazala značajnom samo kada je u pitanju izloženost fizičkom nasilju i pretnjama ovim oblikom nasilja. Takođe, potvrđeni su i zaključci drugih istraživanja vezanih za intergeneracijsku transmisiju nasilja, odnosno viktimizacije.³⁶ Značajno je i prisustvo zloupotrebe alkohola među nasilnicima (53,6% nasilnika je u trenutku poslednjeg akta nasilja bilo pod uticajem alkohola, a 56,4% ispitanica je odgovorilo da je nasilnik sklon konzumiranju alkohola). Zloupotreba droge je manje zastupljena (u svega 4,4% slučajeva nasilnik je sklon konzumiranju droge). Nasilnici su najčešće zaposleni (57,7%), srednjoškolskog su obrazovanja (51,4%), dok su oni visokog ili višeg obrazovanja zastupljeni sa 12,7%³⁷. Podaci pokazuju i veliki udeo dece koja

32 Ibid., str. 67.

33 Ibid., str. 80.

34 N. M., Petrović, „Rasprostranjenost nasilja u porodici u Vojvodini“, u V., Nikolić-Ristanović (ur.), op. cit., str. 25-26.

35 Ibid., str. 27.

36 V., Nikolić-Ristanović, N. M., Petrović, „Faktori koji utiču na izloženost žena nasilju u porodici“, u: V., Nikolić-Ristanović (ur.), op. cit., str. 75-77.

37 V., Nikolić-Ristanović, Lj., Stevković, „Karakteristike fizičkog i seksualnog nasilja u porodici: analiza poslednjeg slučaja“, u: V., Nikolić-Ristanović (ur.), op. cit., str. 81-82.

su bila neposredno ili posredno žrtve nasilja nad svojim majkama (49,7% dece je prisustvovalo poslednjem nasilnom činu, a od toga je jedna trećina bila i neposredno viktimizovana od strane nasilnika)³⁸.

Nasilje prema deci se može smatrati i najtežim oblikom ispoljavanja nasilja s obzirom na karakteristike žrtava, postojanje odnosa poverenja, emocionalne povezanosti i dužnosti čuvanja i vaspitanja od strane onih kojima su deca poverena. Najnoviji podaci pokazuju da broj zlostavljane i zanemarene dece u Srbiji značajno raste. Tako je u 2005. godini evidentirano za 2000 više dece nego u 2001. godini, što predstavlja desetostruko povećanje. Svako peto dete je zlostavljano fizički, a svako treće je pretrpelo emocionalno zlostavljanje, dok su najčešći zlostavljači roditelji (88%) i to otac (43%), majka (19%) ili oba roditelja (26%)³⁹. Kako je u Srbiji (a i u okruženju) aktuelna tema zabrana fizičkog kažnjavanja dece, to je uputno predstaviti i relevantne podatke. Istraživanje višestrukih pokazatelja stanja i položaja dece i žena u Republici Srbiji – MICS3 (UNICEF, Republički zavod za statistiku i Stratedžik Marketing, 2005) na reprezentativnom uzorku od 9.953 domaćinstava, od kojih su 1.979 bila romska domaćinstva iz romskih naselja, pokazalo je da je fizičko kažnjavanje kao metod disciplinovanja dece vrlo raširena pojava u Republici Srbiji (73% dece uzrasta od 2 do 14 godina doživelo je najmanje jedan oblik psihološkog ili telesnog kažnjavanja od roditelja ili drugih osoba u porodici tokom mesec dana koji su prethodili ispitivanju). U 7% slučajeva se radilo o teškim oblicima fizičkog kažnjavanja. U siromašnim porodicama je ono bilo dva puta, a u romskim porodicama iz romskih naselja čak tri puta češće. Prema istom istraživanju, 4% dece u Republici Srbiji, uzrasta 5 do 14 godina, primorano je da radi, češće u seoskim nego gradskim sredinama. Dečji rad je dva puta češći kod dece iz siromašnih i iz romskih porodica u romskim naseljima.⁴⁰ Sa druge strane, ne smeju se izostaviti ni podaci Ministarstva unutrašnjih poslova koji ukazuju na porast broja dela sa elementima nasilja koja vrše maloletna lica, a među kojima je krivično delo nasilja u porodici⁴¹.

Nasilje prema starima, kao što je i pomenuto, do skoro nije zavređivalo naročitu pažnju. Malobrojna su istraživanja koja govore o ovom obliku nasilja, što je konstatovano i u radnom tekstu Polaznog okvira nacionalne strategije protiv nasilja. Ovaj dokument navodi samo podatke Centra za socijalni rad iz Sombora po kojima je u 2004. godini u 33% slučajeva prijavljeno nasilje punoletne dece nad ostarelim roditeljima, a nasilje maloletne dece nad roditeljima u 10,29%.⁴²

38 Ibid., str. 90.

39 Reč je o podacima centara za socijalni rad. Prema: Đ., Ignjatović, B., Simeunović-Patić, op. cit., str.68.

40 Vlada RS, Nacionalna strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja, „Službeni glasnik RS“, br. 122/2008.

41 Ibid.

42 Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike, Polazni okvir nacionalne strategije protiv nasilja – radni tekst, 2005, str. 7.

Interesantno je da se nikakvi podaci o nasilju nad starima ne navode u Nacionalnoj strategiji o starenju, ali se zato problem nasilja nad njima tretira u okviru odeljka pod naslovom „Unapređenje i negovanje ravnopravnosti polova“ i posebna pažnja se ukazuje starim ženama u smislu potrebe da se zaštite od nasilja (uopšte), što takođe govori o usredsređenosti na žene žrtve.

Najnoviji podaci (dobijeni istraživanjem na nereprezentativnim uzorcima) dolaze iz Niša⁴³ i Beograda⁴⁴. U oba slučaja istraživanje je sprovedeno na uzrocima iz gerontoloških centara, s tim što je u prvom slučaju dominirala upotreba kvalitativnog metoda. Zaključci su, ipak, isti. Dominiraju žrtve ženskog pola, dok su nasilnici najčešće muškarci i to sinovi ili zajedno sin i snaha, potom slede ćerka, ćerka i zet, brat i suprug. U najvećem broju slučajeva majka je neposredno prijavljivala sina kao nasilnika, dok su kćerke prijavljivale brata za zlostavljanje majke⁴⁵. Interesantno je i to da je najveći broj žena imao više od 80 godina u vreme podnošenja prijave, češće su bile poreklom sa sela, slabog obrazovanja – (ne)završena osnovna škola i sve žrtve su imale rešenu stambenu situaciju. Dominiralo je psihičko nasilje ili kombinacija psihičkog i fizičkog (sa dominantnim motivom – koristoljubljem, odnosno ostvarenjem nekog materijalnog interesa (bilo uzimanjem penzije ili zahtevom za raspodelom imovine za života ili primoravanjem žrtve da zaključi ugovor o doživotnom izdržavanju ili da ustupi sopstveni stambeni prostor)⁴⁶.

Beogradsko istraživanje pokazuje da je 69,6% starih osoba u poslednjih deset godina bilo izloženo porodičnom nasilju, najčešće psihološkom (58,4%), potom ekonomskom (19,8%), fizičkom (15,8%) i seksualnom (6%). I u beogradskom uzorku su žene dominantno žrtve (66,8%), a muškarci nasilnici. Žrtve odlikuje i lošije obrazovanje, loš materijalni status, a sa starošću rizik od nasilja raste⁴⁷. Za razliku od niškog istraživanja, beogradsko pokazuje da je na prvom mestu partnersko nasilje (53,5%), ali ne zaostaje ni nasilje punoletnog deteta, najčešće sina (41,6%), dok je zanemarljiv broj prijavljenih slučajeva nasilja od strane unuka/ke ili drugog srodnika. Sinovi su nasilni podjedanko prema oba roditelja, dok su kćerke nasilne isključivo prema majkama. Interesantan je i nalaz da zavisnost muškarca od partnerke predstavlja povećan rizik od njene viktimizacije, kao i zavisnost dece od roditelja⁴⁸.

43 M., Kostić, *Viktimitet starih ljudi*, Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, Socijalna Misao, Beograd, Niš, 2010.

44 Lj., Stevković, J., Dimitrijević, „Viktimizacija starih u institucionalnom i porodičnom okruženju“, u: V., Nikolić-Ristanović, S., Čopić (ur.), *Prava žrtava i EU: izazovi pružanja pomoći žrtvama*, Viktimološko društvo Srbije, Prometej, Beograd, 2011, str. 335-352.

45 M., Kostić, op. cit., str. 216.

46 Ibid., str. 218.

47 Lj., Stevković, J., Dimitrijević, op. cit., str. 342-343.

48 Ibid., str. 343-345.

Može se pretpostaviti da su razmere nasilja nad starima i veće, dobrim delom i zbog paternalističkog odnosa prema deci, pri čemu se roditelji besprimerno žrtvuju da deci (čak i u podmaklim godinama) omoguće „ono što sami nisu imali“, što je praćeno nedostatkom odgovornosti na strani dece. Drugo, osiromašenje je proteklih godina uticalo na pojavu zajedničkih domaćinstava sa više generacija, pa i zajedničkom kasom, gde su stari, po pravilu, „najslabija karika“. Treće, u selima, starost znači nesposobnost za rad, a to je praćeno gubitkom ekonomske moći, te su stari, kao neproduktivni članovi porodice, najčešće izloženi zlostavljanju onih koji ih izdržavaju. U gradovima je, pak više problema sa zloupotrebom droge od strane mladih, pa se sve češće već i kroz novinske izveštaje, uočava problem nasilja nad roditeljima koji ne mogu da izađu u susret finansijskim zahtevima svoje dece – zavisnika.

3. Društvena reakcija

Ono što i danas često karakteriše odgovor društva/državne na nasilje u porodici jeste zanemarivanje problema, umanjivanje njegovog značaja i neadekvatan odgovor na potrebe žrtve koji se ogleda u njenoj sekundarnoj, pa i tercijarnoj viktimizaciji⁴⁹. I dalje se na nasilje u porodici gleda kao na prvenstveno privatni, porodični problem (te se od žrtve očekuje određena akcija: da napusti nasilnika, da nasilje prijavi, da bezrezervno zaštititi dete⁵⁰ i sl.) ili pak problem kojim se ne vredni baviti (žrtva će se predomisli, odustaće od postupka, pomiriće se sa nasilnikom, sama je kriva za to što joj se dešava i sl.). Problem u društvenom odgovoru na nasilje komplikuju i tipične predrasude sa diskriminatornom osnovom vezane za (tradicionalne) uloge pojedinih članova porodice, pa u vezi sa tim i nasiljem u njoj, kojima ne odolevaju ni predstavnici društvenih institucija koji se pozivaju u pomoć. Tako se od muškarca očekuje da bude hranilac i glava porodice, dok se od žene očekuje da bude upravo žena – supruga i majka, naravno, dobra, poslušna i požrtvovana. Deca su tu da slušaju i ispunjavaju očekivanja roditelja, jer u suprotnom, među vaspitačkim tehnikama se mogu naći i sredstva, odnosno načini koji uključuju i nasilje.

Specifičan pravni odgovor na nasilje u porodici u Srbiji začet je na krivičnopravnom nivou. Godine 2002. u krivično zakonodavstvo je uneta inkriminacija nasilja u porodici i od tada su najčešći istraživački poduhvati bili usmereni na krivičnopravni mehanizam zaštite. Tri godine kasnije Porodični zakon⁵¹ utvrđuje mehanizam zaštite na građanskopravnom nivou, a potom ova dva nivoa bivaju

49 O ovim pojmovima, u: Đ., Ignjatović, B., Simenuović-Patić, op. cit., str. 23.

50 O okrivljavanju majki koje i same trpe nasilje i ne uspevaju da zaštite dete, te kasnije (nepravdom) optuživanju i njihov samih za zanemarivanje i zlostavljanje deteta, vidi u: E., Stark, „Failure to Protect: Unrevealing „The Battered Mother’s Dilemma“, Western State Law Review, br. 29, 1999-2000.

51 Porodični zakon, „Službeni glasnik RS“, br. 18/2005.

povezana unošenjem u Krivični zakonik⁵² posebnog oblika dela nasilja u porodici (čl. 194. st. 5. KZ) koji se sastoji u prekršaju mera zaštite koje je odredio sud na osnovu zakona (a to su upravo mere porodičnopravne zaštite⁵³). Treći oblik pravne zaštite jeste prekršajnoppravna zaštita, s tim što ne postoji poseban prekršaj vezan za nasilje u porodici, već se u zaštiti koriste postojeći prekršaji sa elementima nasilja, tačnije prekršaji protiv javnog reda i mira. U praksi su uspešno ostvarena nastojanja da se zbog zaštite javnog reda i mira ne kažnjavaju i nasilnik i žrtva, odnosno da se radi ostvarenja zaštite žrtve zanemari insistiranje na objektu zaštite, a to su javni red i mir, a ne pojedinac⁵⁴. Ipak, ne može se reći da postojeći sistem zaštite (ako se uopšte tako može nazvati, jer ne postoji potpuni sklad između pomenutih mehanizama zaštite) ne trpi određene prigovore kako u normativnom uređenju, tako i u implementaciji (najviše).

Istraživanja krivične pravosudne prakse (najčešće sprovedena u Beogradu i Nišu⁵⁵) pokazala su upravo da je najteže osloboditi se određenih predrasuda u vezi sa ovim oblikom nasilja, te da lični stavovi (predrasudama opterećeni) i te kako utiču na (ne)profesionalno postupanje. Tako se svaka treća krivična prijava za ovo delo odbacuje sa obrazloženjem da se ne radi o delu za koje se goni po službenoj dužnosti ili da nema dokaza, a analiza predmeta (tužilačkih) često pokazuje da to i nije baš tako. Naime, insistira se na kontinuitetu u nasilju (kada se radi o lakšim formama; npr. jedna „obična“ laka telesna povreda se ne smatra radnjom izvršenja, pri čemu se ne utvrđuje kakav je kontekst u kome se ona desila, odnosno da li je njoj prethodio neki drugi oblik nasilja) ili se insistira na iskazu, odnosno saradnji žrtve, te kada se ona pokoleba ili hoće „da povuče krivičnu prijavu“ i tužilac se povlači. Ista je situacija i po pitanju obustave postupka zbog odustanka tužioca. Sami tužioci, u intervjuima koji su za potrebe istraživanja sa njima vođeni, isticali su da se najčešće „povlače“ iz razloga koji se ne mogu nazvati pravnim (žrtva moli da se postupak obustavi ili da se prijava odbaci, tvrdi da se pomirila sa nasilnikom ili da sve što se desilo i „nije bilo baš tako strašno“ i sl.). Ovo sve pod uslovom da krivična prijava i dođe do tužilaštva, jer je prva stepenica u traženju pomoći obično

52 Krivični zakonik, „Službeni glasnik RS“, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005-ispr., 72/2009, 111/2009.

53 Mere su: izdavanje naloga za iseljenje iz porodičnog stana ili kuće, bez obzira na pravo svojine, odnosno zakupa nepokretnosti; izdavanje naloga za useljenje u porodični stan ili kuću; zabrana približavanja članu porodice na određenoj udaljenosti; zabrana pristupa u prostor oko mesta stanovanja ili mesta rada člana porodice; zabrana daljeg uznemiravanja člana porodice (čl. 198. Porodičnog zakona).

54 Vidi: S., Jovanović, *Pravna zaštita od nasilja u porodici*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2010, str. 245-256.

55 Vidi: Konstantinović-Vilić, S., Petrušić, N., *Krivično delo nasilja u porodici: pravna praksa u Republici Srbiji*, ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Niš, 2004; Konstantinović-Vilić, S., Petrušić, N., *Krivično delo nasilja u porodici: aktuelna pravosudna praksa u Beogradu i Nišu*, Autonomni ženski centar, Beograd, 2007; S., Jovanović, op. cit., str. 231-244.

policija, a kako rezultati istraživanja pokazuju, žrtve se teško odlučuju da prijave nasilje. U istraživanju nasilja u porodici u Vojvodini, 23% žena je prijavilo poslednji događaj policiji. Najčešće se radilo o ženama koje su razvedene ili razdvojene od partnera, mlade su starosne dobi, bojeg obrazovanja i ekonomski su samostalne. Težina nasilja utiče na odluku da se nasilje prijavi (to je fizičko nasilje) ili pak dužina trpljenja nasilja⁵⁶. Dakle, i kada se pred tužilaštvom nađe prijava za nasilje koje ima lakšu formu, obično se ne radi samo o jednom, izolovanom incidentu, prvi put ispoljenom nasilju, već je neophodno utvrditi i predistoriju ovog događaja i kontekst u kome se prijavljeni događaj zbio. Uostalom, posledica dela jeste ugrožavanje spokojstva, duševnog stanja ili telesnog integriteta člana porodice, a ona može biti ostvarena i jednim aktom nasilja.

Kada su u pitanju razlozi neprijavlivanja nasilja, više su zastupljeni razlozi lične prirode (stav da preživljeno nasilje nije bilo „tako ozbiljno“, sramota i strah od eskalacije nasilja), ali ima i onih koji se tiču rada policije (nepoverenje u rad policije, odnosno neverovanje u mogućnost da policija pomogne, kao i uverenje, proizašlo iz sopstvenog ili iskustva drugih, da policija ne želi da se meša u porodične odnose ili da je intervencija neefikasna)⁵⁷. Jasno je da treba menjati i svest žena o nasilju i tome da je krivica za nasilje na njihovoj strani i da je to sramotno iskustvo koje ne treba otkrivati drugima (naročito ne policiji ili drugim državnim organima), kao i da je neophodno poboljšati efikasnost policije u vezi sa reakcijom na nasilje u porodici. Sve u cilju podsticanja žrtava da nasilje prijavljuju. S tim u vezi, navedimo i podatke Republičkog zavoda za statistiku koji pokazuju porast prijava (punoletnih učinilaca) za nasilje u porodici. Tako je na početku posmatranog perioda (2004. godine) registrovano 1009 slučajeva nasilja u porodici, da bi na kraju (2009. godine) taj broj bio veći od trostrukog: 3384, a u najvećem broju slučajeva učinilac je muškog pola (94,4%)⁵⁸. Porast broja prijava ne bi trebalo vezivati za alarmantni porast broja dela nasilja u porodici, već upravo za njegovu veću društvenu vidljivost i spremnost žrtava (ali i drugih, građana i institucija) da ova dela prijavljuju.

Pomenuta istraživanja pravosudne prakse pokazuju i da se prilikom vođenja postupka zanemaruje broj oštećenih lica, pa kada je u pitanju delo koje je učinjeno na štetu maloletnog lica, to što je nasilje vršeno i prema punoletnom članu porodice potpuno se zanemaruje ili pak, ako se i konstatuje postojanje više oštećenih (npr. dve punoletne osobe) događaj se kvalifikuje kao jedno delo (što je posebno problematično kod osnovnog oblika dela, čl. 194. st. 1. KZ) Argumet je da je objekat zaštite porodica, što je potpuno apsurdno, jer je posebnim krivičnim delom trebalo obezbediti bolju zaštitu članu porodice i strože sankcionisati učinio-

56 S., Ćopić, V., Nikolić-Ristanović, N. M., Petrović, „Nasilje u porodici u Vojvodini i društvena reakcija”, u: V. Nikolić-Ristanović (ur.), op. cit., str. 93-94.

57 Ibid., str. 96.

58 Republički zavod za statistiku, Saopštenje br. 194, godina LX, 01. 07. 2010.

ca. Ovakvim postupanjem se obesmišljava ciljno tumačenje inkriminacije i privilegije učinilac, jer proizlazi da je bolje opredeljenje za neku drugu inkriminaciju sa elementom nasilja iz grupe dela protiv života i tela ili protiv slobode i prava čoveka i građanina koja ne bi privilegovala učinioca na pomenuti način (jer bi mu bilo stavljeno na teret onoliko dela koliko ima oštećenih ili bi npr. bila iskorišćena inkriminacija ugrožavanja sigurnosti iz čl. 138 st. 2, tzv. ugrožavanje sigurnosti više lica, za koje je propisan viši posebni maksimum kazne nego za osnovni oblik nasilja u porodici (pet godina zatvora, umesto tri)). Sporne su i dalje često (po automatizmu) u presudama navođene olakšavajuće okolnosti (porodičan čovek, roditeljstvo, jedini hranilac porodice), što sve govori u prilog tezi da je najteže izboriti se sa starom, rutiniranom praksom i stavovima.

Zakonodavac je izmenama od 2009. godine učinio čak korak unazad u pokušaju da reši pitanje tumačenja člana porodice (koje je takođe ostavljalo prostora diskrecionom postupanju u praksi, a koje se najčešće svodilo na usko tumačenje porodice u smislu bračne, nuklearne porodice). Naime, u slučaju da se radi o bivšim supružnicima (ali isključivo bračnim), braći, sestrama, njihovim supružnicima i deci ili roditeljima bivših supružnika, zaštita od nasilja u porodici će biti pružena samo ako žive u zajedničkom domaćinstvu (čl. 112. st. 28. KZ). Bez ovakve zaštite su ostali vanbračni supružnici koji mogu takođe po raskidu veze živeti u zajedničkom domaćinstvu, a moguće je i da bivši supružnici ne žive zajedno (upravo zbog nasilja), ali da se nasilje nastavilo ili čak intenziviralo, što je čest slučaj. Sličnu odredbu je imao i KZ Hrvatske, ali ju je zbog potreba prakse i međunarodno-pravnih preporuka ukino, odnosno od 2006. godine ne insistira na zajedničkom domaćinstvu kod ocene da li je lice u pitanju član porodice⁵⁹. Takođe, Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici ne slaže se sa ovakvim tumačenjem koje insistira na zajedničkom domaćinstvu niti na diskriminisanju vanbračnih partnera, pa i kada su bivši i daje fleksibilnije tumačenje mogućih učinilaca i žrtava (čl. 3b Konvencije).

Veliki problem je i neadekvatan odnos prema žrtvama uopšte, a posebno prema ovoj kategoriji, u smislu nepostojanja posebnih službi (osim relevantnih nevladinih organizacija) koje bi pružale pomoć i podršku žrtvi u vezi sa postupkom, kao i nepostojanje posebnih pravila za ispitivanje svedoka⁶⁰ (oštećenih, ali i drugih članova porodice koji bi se mogli smatrati „sažrtvama“ i čiji iskaz može biti od izuzetnog, ako ne i presudnog značaja). Posebna pravila i naročito obazrivo postupanje normativno je uređeno samo kada su u pitanju maloletni oštećeni/svedoci⁶¹,

59 Zakon o izmjenama i dopunama Kaznenog zakonika RH, „Narodne novine”, br. 71/2006.

60 Nadu daje Nacrt Zakonika o krivičnom postupku (radna verzija od 14. 9. 2010) koji predviđa ovakva pravila u čl. 107 i 108. Vidi: [http://www.mpravde.gov.rs/images/zkp2010sep15\(1\).pdf](http://www.mpravde.gov.rs/images/zkp2010sep15(1).pdf)

61 Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti malolentih lica, „Sl. glasnik RS”, br. 85/2005.

ali ni postojeća pravila nemaju naročitu primenu u praksi. Žrtve nasilja u porodici najčešće ne mogu da obezbede punomoćnika (a ne može im biti postavljen po službenoj dužnosti, bez obzira što bi to bilo celishodno)⁶², a ne dobijaju čak ni informacije o tome kakva su pravila postupka, šta se od njih očekuje i šta mogu da očekuju, te se osećaju kao objekti, a često kao da su same okrivljene. Sekundarno viktimizovane, iscrpljene i zbunjene pravilima postupka i njegovim trajanjem, žrtve ne istrajavaju u postupku. Problem je i neomogućavanje fizičke zaštite žrtvama, u smislu korišćenja pravila iz čl. 109. ZKP⁶³, kao ni veoma korisne odredbe čl. 324. ZKP koja bi udaljavanjem optuženog iz sudnice omogućila žrtvi/svedoku da slobodnije da iskaz.

Da se ne bi sve izlaganje svelo na kritiku postojećeg sistema, treba ukazati i na pomake koji su učinjeni na planu krivičnopravne zaštite. Konačno je (2009. godine) uvedena procesna mera zabrane približavanja određenih lica, tačnije omogućena je njena primena (čak i kao samostalne mere) i kada su ta lica članovi porodice i bliska lica, a mera može trajati i do pravnosnažnosti presude (čl. 136. st. 2, 7, 10. i 11. ZKP). Iste godine je uvedena i nova mera bezbednosti sa istim ciljem – zabrana približavanja ili komunikacije sa oštećenim (čl. 89a KZ). Mera može trajati najduže tri godine i izriče se uz novčanu kaznu, rad u javnom interesu, oduzimanje vozačke dozvole, uslovnu osudu i sudsku opomenu. Međutim, zakonodavac je zaboravio da uredi način izvršenja ove mere, kao i sankcije za njeno nepoštovanje. Čak ni novi Zakon o izmenama i dopunama Zakona o izvršenju krivičnih sankcija nije pomenuo ovu meru⁶⁴. Na polju mera bezbednosti čini se uputnim predložiti i meru bezbednosti koja bi se odnosila na tretman/savetovanje nasilnika koja ima svoju potvrdu u uporednom pravu⁶⁵.

Kada je u pitanju porodičnopravna zaštita, istraživanja pokazuju da sudovi ne vode računa o kompatibilnosti mera koje određuju i nerado izdaju nalog za iseljenje iz stana, pogotovu kada je reč o stanu u svojini učinioca. Takođe, sud, iako ovlašćen da odredi meru zaštite koju tužilac nije tražio, to nikada ne čini, kao što neprepoznaje ni potrebu da se uvaži mišljenje same žrtve o opasnosti koja joj preti, bez obzira na to što bi subjektivna procena nivoa opasnosti od ponavljanja nasilja, koju vrši

62 Ovakvu mogućnost, kao i posebna pravila za ispitivanje posebno osetljivih oštećenih i svedoka imao je „neuspeli“ Zakonik o krivičnom postupku iz 2006. godine u čl. 110. „Službeni glasnik RS“, br. 46/2006.

63 Na predlog istražnog sudije ili predsednika veća, predsednik suda ili javni tužilac može zahtevati da organi unutrašnjih poslova preduzmu posebne mere zaštite svedoka i oštećenog. Zakonik o krivičnom postupku, „Službeni list SRJ“, br. 70/2001 i 68/2002 i „Službeni glasnik RS“, br. 58/2004, 85/2005, 115/2005, 85/2005 - dr. zakon, 49/2007, 20/2009 – dr. zakon, 72/2009 i 76/2010.

64 Zakon o izmenama i dopunama Zakona o izvršenju krivičnih sankcija, „Službeni glasnik RS“, br. 31/2011.

65 S., Jovanović, M., Lukić, „Tretman nasilnika“, Socijalna misao, br. 1-3, 1999, str. 25-38.

žrtva, trebalo da predstavlja ključni faktor prilikom izbora mera zaštite u konkretnom slučaju⁶⁶. Predlozi koji bi vodili poboljšanju postojećeg normativnog okvira bili bi: predviđanje novih mera zaštite i to obaveznog lečenja od alkoholizma i drugih bolesti zavisnosti i obavezno psihološko savetovanje ili tretman nasilnika; uvođenje zakonskih odredbi u kojima bi bile navedene ključne okolnosti o kojima sud treba da vodi računa prilikom izbora mera zaštite; izmena čl. 284. st. 3. PZ tako što bi se predvidelo da prestanak mera zaštite može da traži samo član porodice u čiju je korist ona određena, a ne onaj protiv koga je određena i dr.⁶⁷

4. Završni osvrt

U Srbiji su izloženost različitim manifestacijama „kulture nasilja”, izolacija, materijalno, ali i moralno osiromašenje društva i procesi retradicionalizacije dali veliki doprinos učvršćivanju nasilja kao obrasca ponašanja i podizanju praga tolerancije kada je ono u pitanju. Šta tek reći za nasilje u porodici čijem intenziviranju ovakvi uslovi naročito pogoduju, istovremeno ga eliminišući sa liste važnih društvenih problema koji zahtevaju efikasniju državnu intervenciju.

Nasilje u porodici, ipak (zahvaljujući pre svega civilnom društvu) ne prestaje da bude akteulna tema, kao i traganje za najboljim rešenjima. Imajući u vidu to da su najčešće žrtve oni koji imaju najmanje moći u porodici (pa i u društvu), dok su nasilnici oni koji moć zloupotrebljavaju, jasno je da se i dalje odgovori na ovaj vid nasilja moraju koncipirati tako da u fokusu imaju karakteristike učinilaca i žrtava, kao i konteksta u kome se nasilje vrši. S tim u vezi jeste i potreba za neprekidnim suprotstavljanjem predrasudama koje se odnose na uloge muškaraca i žena u porodici i društvu, porodičnost i tradicionalne porodične vrednosti. U osnovi suprotstavljanja nasilju u porodici moraju biti delovanja na širem polju (prevencije) i to: obrazovanja (u čije osnove mora biti utkan princip ravnopravnosti muškaraca i žena i uopšte nediskriminacije, tolerancije i nenasilnog rešavanja konflikata), suzbijanja siromaštva, suprotstavljanja alkoholizmu i zloupotrebi droge. Krivičnopravni, represivni pristup treba koristiti kao poslednje sredstvo zaštite, pošto su ostali mehanizmi iscrpljeni ili ne deluju. Takođe, u slučajevima nasilja u porodici od ključnog značaja jeste brza i efikasna intervencija, te se s tim u vezi možemo ugledati na primere dobre prakse koji postoje u svetu (npr. međunarodne organizacije preporučuju tzv. austrijski model koji podrazumeva brzu

66 S., Konstantinović-Vilić, N., Petrušić, „Instrumenti pravne zaštite od nasilja u porodici u Srbiji: funkcionisanje, efikasnost i nedostaci“, u: V., Nikolić-Ristanović, S., Čopić (ur.) op. cit., str. 73-75. Vidi i: N., Petrušić, S., Konstantinović-Vilić, *Porodičnopravna zaštita od nasilja u porodici u praksi sudova u Beogradu*, Autonomni ženski centar, ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Beograd, Niš, 2008.

67 Ibid., str. 81-82.

intervenciju edukovanih policijskih službenika koji po proceni rizika mogu nasilnika odmah udaljiti iz porodičnog doma, a prate situaciju i posle događaja, uz saradnju sa posebnim socijalnim službama)⁶⁸.

Ovom prilikom bi valjalo još jednom podsetiti na još uvek skrivenu, a bolnu temu nasilja nad starima. Da vreme nasilja nad starima tek dolazi najavljuju podaci koji govore o starenju populacije na globalnom nivou. Broj starih (sa 60 godina i više) će se do 2025. godine više nego udvostručiti u odnosu na 1995. godinu i u razvijenim i u zemljama u razvoju.⁶⁹ Više je nego jasno da odsustvo društvene brige o njima i nedostatak efikasnih strategija zaštite od nasilja mogu samo pospešiti talas nasilja nad starima.

5. Literatura

Autorski radovi i izveštaji

- Babović, M., Ginić, K., Vuković, O., Mapiranje porodičnog nasilja prema ženama u Centralnoj Srbiji, Projekat „Borba protiv seksualnog i rodno zasnovanog nasilja“, Uprava za rodnu ravnopravnost, Ministarstvo rada i socijalne politike, Beograd, 2010.
- Banjanin-Đuričić, N., Udarac po duši: sociološka studija zlostavljanja dece u porodici, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Jugoslovenski centar za prava deteta, Beograd, 1998.
- Gilligan, J., *Violence*, Vintage Books, New York, 1997.
- Ignjatović, Đ., *Kriminologija*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2010.
- Jovanović, S., *Pravna zaštita od nasilja u porodici*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2010, str. 245–256.
- Jovanović, S., Lukić, M., „Tretman nasilnika“, *Socijalna misao*, br. 1-3, 1999, str. 25–38.
- Kaufman, M., „The Construction of Masculinity and the Triad of Men’s Violence“, u: J. Schiffman, L., O’Toole (ur.), *Gender Violence: Interdisciplinary Perspectives*, New York University Press, New York, 1997.
- Knežić, B., „Muškarci – žrtve nasilja u porodici“, *Pravni život*, 10/2010, str. 217–226.
- Konstantinović-Vilić, S., Petrušić, N., „Instrumenti pravne zaštite od nasilja u porodici u Srbiji: funkcionisanje, efikasnost i nedostaci“, u: V. Nikolić-Ristanović, S., Čopić (ur.), *Prava žrtava i EU: izazovi pružanja pomoći žrtvama*, Viktimološko društvo Srbije, Prometej, Beograd, 2011, str. 69–85.

68 R., Logar, *Austrijski model intervencije u slučajevima nasilja u porodici*, Autonomni ženski centar, Beograd, 2007.

69 WHO, „Abuse of the Elderly“, *World Report on Violence and Health*, 2002, http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/global_campaign/en/chap5.pdf

- Konstantinović-Vilić, S., Petrušić, N., *Krivično delo nasilja u porodici: pravna praksa u Republici Srbiji*, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Niš, 2004.
- Konstantinović-Vilić, S., Petrušić, N., *Krivično delo nasilja u porodici:aktuelna pravosudna praksa u Beogradu i Nišu*, Autonomni ženski centar, Beograd, 2007.
- Kostić, M., *Viktimitet starih ljudi*, Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, Socijalna Misao, Beograd, Niš, 2010.
- Kovačević, B. Kecman, „Ličnost i nasilnički kriminalitet“, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, br. 3, 2007, str. 151–168.
- Lenz, H. J., Puchert, R., „Violence within the family: men as victims“ u: Council of Europe, *Violence within the family: the place and role of men*, 2005, str. 17–26.
- Logar, R., *Austrijski model intervencije u slučajevima nasilja u porodici*, Autonomni ženski centar, Beograd, 2007.
- Nikolić-Ristanović, V. (ur.), *Nasilje u porodici u Vojvodini*, Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova, Novi Sad, 2010.
- Petrušić, N., Konstantinović-Vilić, S., *Porodičnopravna zaštita od nasilja u porodici u praksi sudova u Beogradu*, Autonomni ženski centar, ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Beograd, Niš, 2008.
- Pincus, F. L., „Discrimination comes in many forms: individual, institutional, and structural“, u: M., Adams, W., Blumenfeld, R., Castaneda i dr., *Readings for Diversity and Social Justice*, Routledge, New York, 2000.
- Stark, E., „Failure to Protect: Unrevealing 'The Battered Mother's Dilemma'“, *Western State Law Review*, br. 29, 1999–2000.
- Stevković, Lj., Dimitrijević, J., „Viktimizacija starih u institucionalnom i porodičnom okruženju“, u: V., Nikolić-Ristanović, S., Čopić (ur.), *Prava žrtava i EU: izazovi pružanja pomoći žrtvama*, Viktimološko društvo Srbije, Prometej, Beograd, 2011, str. 335–352.
- United Nations Secretary-General's Study on Violence against Children website: *Violence against children in the home and family*, 2006, str. 8, <http://www.violencestudy.org/r27>.
- WHO, *World Report on Violence and Health*, Geneve, 2002, http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/index.html.
- WHO, *Multy-Country Study on Women's Health and Domestic Violence against Women*, 2005, http://www.who.int/gender/violence/who_multicountry_study/summary_report/chapter2/en/index.html.

- Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence, CETS No. 210. na:
<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=210&CM=1&CL=ENG>
- Krivični zakonik, „Službeni glasnik RS“, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005-ispr., 72/2009, 111/2009.
- Nacrt Zakonika o krivičnom postupku (radna verzija od 14. 9. 2010):
[http://www.mpravde.gov.rs/images/zkp2010sep15\(1\).pdf](http://www.mpravde.gov.rs/images/zkp2010sep15(1).pdf).
- Porodični zakon, „Službeni glasnik RS“, br. 18/2005.
- Vlada RS, Nacionalna strategija o starenju, „Službeni glasnik RS“, br. 76/2006.
- Vlada RS, Nacionalna strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja, „Službeni glasnik RS“, br. 122/2008.
- Vlada RS, Nacionalna strategija za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima,
http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678.
- Zakon o izmenama i dopunama Zakona o izvršenju krivičnih sankcija, „Službeni glasnik RS“, br. 31/201.
- Zakon o izmjenama i dopunama Kaznenog zakonika RH, „Narodne novine“, br. 71/2006.
- Zakonik o krivičnom postupku, „Službeni list SRJ“, br. 70/2001 i 68/2002 i „Sl. glasnik RS“, br. 58/2004, 85/2005, 115/2005, 85/2005 – dr. zakon, 49/2007, 20/2009 – dr. zakon, 72/2009 i 76/2010;
- Zakonik o krivičnom postupku, „Sl. glasnik RS“, br. 46/2006.
- Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti malolentih lica, „Službeni glasnik RS“, br. 85/2005.

Sladana Jovanović, PhD
Professor Sladana Jovanović
Faculty of Law, University „Union“

*FAMILY VIOLENCE IN SERBIA: PERPETRATORS, VICTIMS,
AND SOCIAL RESPONSE*

The paper deals with main characteristics of perpetrators and victims of family violence, as well as with specific context in which this form of violence occurs, and social response on it. There are relevant data presented as illustration (deriving from the latest researches conducted in Serbia and abroad with focus on criminological and victimological dimensions of the phenomenon). Women are undoubtedly at the greatest risk of intimate partner violence, but the increase of violence committed by children against their parents is also noted. Having in mind the context in which family violence occurs, profiles of victims and perpetrators, some recommendations were offered, emphasizing the shortages in actual mechanism of protection against family violence.

Key words: *family violence, intimate partner violence, violence against women, social response*